Ks. Maciej HUŁAS

SPOŁECZEŃSTWO OBYWATELSKIE A DEMOKRACJA
Konferencja międzynarodowa „Rola społeczeństwa obywatelskiego Sfera publiczna jako pozainstytucjonalna przestrzeń artykulacji interesów społeczeństwa obywatelskiego" KUL, Lublin, 29-30 III 2011

W dniach 29 i 30 marca 2011 roku w Katolickim Uniwersytecie Lubelskim Jana Pawła II odbyła się międzynarodowa konferencja zatytułowana „Rola społeczeństwa obywatelskiego. Sfera publiczna jako pozainstytucjonalna przestrzeń artykulacji interesów społeczeństwa obywatelskiego". Zorganizowana została przez Katedrę Katolickiej Nauki Społecznej i Etyki Społeczno-Gospodarczej KUL przy wsparciu finansowym Fundacji Konrada Adenauera w Polsce. Temat i problematyka konferencji merytorycznie wpisały się w kontekst zagadnień socjologii życia publicznego – jednej ze specjalności socjologicznych zainicjowanych w Instytucie Socjologii KUL w semestrze letnim 2010 roku. Konferencja składała się z trzech części. Pierwsze dwie poświęcone były ogólnej teorii sfery publicznej, w trzeciej skupiono się na szczegółowych problemach współczesnej sfery publicznej i społeczeństwa obywatelskiego. W obradach wzięli udział naukowcy z USA, Niemiec, Włoch i Polski prowadzący badania nad różnymi aspektami sfery publicznej. Uczestnikami konferencji byli pracownicy uczelni wyższych, doktoranci, studenci, w tym także studenci Instytutu Wyższej Kultury Religijnej oraz osoby zainteresowane tematyką konferencji niezwiązane formalnie ze środowiskiem akademickim.

Powodów zorganizowania konferencji było kilka. Jej inicjatorzy pragnęli przede wszystkim doprowadzić do spotkania naukowego, w którym uczestniczyliby socjologowie pochodzący z krajów o różnych modelach i różnych tradycjach demokracji i sfery publicznej. Wśród celów, które w sposób bliższy korelują z realizowaną w Instytucie Socjologii KUL specjalnością „socjologia życia publicznego", należy wymienić: po pierwsze, analizę kluczowych kategorii z obszaru sfery publicznej, ze wskazaniem na główne tradycje i linie rozwojowe tak sfery publicznej, jak i społeczeństwa obywatelskiego; po drugie, zwrócenie uwagi na nieodzowność sfery publicznej w kształtowaniu społeczeństwa obywatelskiego i rozwijaniu ethosu obywatelskiego; po trzecie, analizę współczesnych przestrzeni publicznych, czyli wskazanie na współczesne możliwości kreowania nowych obszarów publicznych jako przestrzeni oddolnie animujących inicjatywy obywatelskie oraz na współczesne sposoby inicjacji debaty publicznej; po czwarte, wymianę spostrzeżeń na temat sfery publicznej i społeczeństwa obywatelskiego z punktu widzenia czterech różnych demokracji: polskiej, niemieckiej, amerykańskiej i włoskiej; po piąte, wskazanie na różne formy narratywne stosowane w dyskusji nad sferą publiczną;

po szóste, postawienie pytania o sposoby mobilizacji i promocji sfery publicznej jako oddolnej inicjatywy obywatelskiej, wolnej od ingerencji zorganizowanych systemów, takich jak władza państwowa, rynki oraz inne instytucje operujące ekspertyzą techniczną.

Podczas trzech sesji wygłoszono cztery referaty, po których miały miejsce dyskusje panelowe. W roli prelegentów wystąpili: Craig Calhoun, profesor socjologii z New York University, dyrektor Institute for Public Knowledge oraz Social Science Research Council; prof. Pierluigi Musarò, socjolog z Università di Bologna prowadzący gościnnie wykłady w Institute for Public Knowledge i Columbia University oraz dr Jochen Ostheimer, etyk społeczny z Ludwig-Maximilians-Universität München. W dyskusjach panelowych udział wzięli: ks. prof. Stanisław Fel, socjolog, dyrektor Instytutu Socjologii KUL; prof. Krzysztof Motyka, prawnik, socjolog reprezentujący tenże instytut oraz European Commision against Racism and Intolerance; dr Wojcich Gizicki, politolog z Instytutu Politologii KUL; ks. dr Tomasz Adamczyk i piszący te słowa ks. dr Maciej Hułas – socjologowie z Instytutu Socjologii KUL.

Otwarcia konferencji dokonał prorektor KUL ks. prof. Sławomir Nowosad, następnie uczestników przywitał dziekan Wydziału Nauk Społecznych KUL prof. Andrzej Sękowski. W swoim wystąpieniu prorektor Nowosad wskazał na aktualność problematyki konferencji, podkreślając konieczność kształtowania świadomości obywatelskiej i ethosu obywatelskiego, który jest nieodzownym elementem każdej demokracji. Dziekan Sękowski, witając uczestników konferencji, wyraził uznanie dla inicjatywy podjętej przez jej organizatorów, a następnie wskazał na merytoryczną bliskość tematyki spotkania z aktualnymi problemami współczesnego społeczeństwa w Polsce.

Pierwsza sesja rozpoczęła się wystąpieniem prof. Craiga Calhouna zatytułowanym „Dlaczego sfera publiczna jest niezbędna dla istnienia społeczeństwa obywatelskiego?". Motywem przewodnim wykładu była inkluzywna kategoria otwartości na innych, Habermasowska „Offenheit". Otwartość – jak podkreślił profesor Calhoun – stanowi podstawę i warunek sine qua non funkcjonowania sfery publicznej, która jest płaszczyzną spotkania z innymi – anonimowymi i przypadkowymi członkami społeczeństwa, poddanymi tym samym procesom politycznym, ekonomicznym i kulturowym. Otwartość na innych i gotowość angażowania się na rzecz innych kształtuje sferę publiczną i świadczy o jej witalności. Jest tym, co definiuje przestrzeń publiczną i stanowi jej kwintesencję. Prelegent ukazał historyczny proces powstawania sfery publicznej, wskazując na rolę takich czynników, jak: samorządność, towarzyskość, rynek, państwo, kultura i aksjologia Zachodu. Początki samorządności sięgają autonomii mieszczańskiej i średniowiecznego uniwersytetu, który może być przykładem autonomicznej przestrzeni w światopoglądowo i ideowo zintegrowanym systemie. Różne obszary autonomii mieszczańskiej sprzyjały rozwojowi towarzyskości, której symbolem było słowo drukowane oraz osiemnastowieczna londyńska kawiarnia – miejsce dysput publicznych. Rynki rozwijały się najczęściej jako miejskie przestrzenie wymiany dóbr i usług podejmowanej przez jednostki bez ingerencji władzy państwowej. Rozwój zarówno rynków, jak i samorządności był możliwy dzięki państwu, którego prawodawstwo i orzecznictwo wydzielały obszary wolności samorządom i umożliwiały nieskrępowaną wymianę dóbr i usług, chroniąc zasady jej nienaruszalności. Etyczną podstawą wolnego rynku i chroniących go systemów legislacyjnych, samorządności i form towarzyskości była, według prelegenta, kultura zachodnia, której założenia aksjologiczne piętnowały naruszanie zasad sprawiedliwości wymiany oraz

nieuzasadnione ograniczanie wolności jednostek. Profesor Calhoun podkreślił, że sfera publiczna, która w jednostkach uaktywnia społeczny zdrowy rozsądek, jest konieczna do odkrywania nowych obszarów dobra wspólnego, oraz jest niezbędna w kształtowaniu społecznych i prywatnych strategii jego realizacji. Sfera publiczna nie jest tylko areną kolektywnej krytyki obywatelskiej wymierzonej w aparat władzy państwowej, w rynki czy w inne instytucje operujące ekspertyzą techniczną; jej spiritus movens stanowi kultura zrzeszeń kształtowana za pomocą kreatywnych procesów komunikacyjnych i przez otwartą debatę, do której wszyscy mają równy dostęp.

W dyskusji panelowej prof. Krzysztof Motyka zwrócił uwagę na ograniczenia, jakie zawiera w sobie idea społeczeństwa otwartego, wskazując, że demokratyczna wartość inicjatyw obywatelskich zależy od panującego w społeczeństwie przeświadczenia co do kluczowych wartości. Potwierdzeniem tezy profesora Motyki mogą być przykłady inicjatyw obywatelskich, które mimo że pojawiały się jako inicjatywy oddolne i opierały się na konsensusie społecznym, ostatecznie okazały się autodestruktywne dla społeczeństwa i kompromitujące dla ethosu obywatelskiego. Drugi z panelistów, ks. dr Maciej Hułas, nawiązał do inkluzywnego charakteru oraz do otwartości sfery publicznej, wykazując, że jej rozwój w konkretnych kontekstach społeczno-politycznych przebiegał równolegle do rozwoju demokracji i świadomości obywatelskiej. Demokracja w dużej mierze jest historycznym procesem poszukiwania najbardziej optymalnych form organizowania życia społecznego. Jej kształt i sposób funkcjonowania zależy w dużym stopniu od tego, ile lat liczy demokracja w konkretnych kontekstach społeczno-politycznych.

Druga sesja konferencji rozpoczęła się wykładem dr. Jochena Ostheimera zatytułowanym „Ład społeczny. Zasada pomocniczości i jej znaczenie dla społeczeństwa obywatelskiego". Prelegent przedstawił ethos obywatelski i sferę publiczną w kontekście zasady pomocniczości, sformułowanej przez grupę uczonych niemieckich w latach dwudziestych ubiegłego stulecia i inkorporowanej do katolickiej nauki społecznej w roku 1931 przez Piusa XI. Zasada pomocniczości z jednej strony chroni jednostki i społeczności słabsze, niebędące w stanie sprostać spoczywającym na nich zadaniom, z drugiej strony zaś stoi na straży autonomii i unikalności społeczności mniejszych. Ochrona autonomii społeczności mniejszych gwarantowana jest przez wpisany w zasadę pomocniczości aksjomat nieingerowania w sytuacjach, gdy społeczności te, samoorganizując się, uaktywniają własną inicjatywę i własny potencjał celem wypełnienia spoczywających na nich zadań. Doktor Ostheimer wskazał na trudności metodologiczne stanowiące współcześnie dla nauk społecznych jedno z najważniejszych wyzwań, mianowicie na połączenie nowożytnego normatywnego indywidualizmu z metodycznym antyhumanizmem socjologii. W dalszej części wykładu prelegent wskazał na dwie funkcje społeczne, które wpisują się w zasadę pomocniczości: koordynację i kierownictwo, by następnie przejść do kwestii praktycznego zastosowania tej zasady we współczesnych społeczeństwach demokratycznych. Odwołując się do Simmelowskiego modelu pięciu zakresów funkcjonalnych (ekonomia, rodzina, państwo, religia, nauka) i Luhmanowskiego podziału na systemy, doktor Ostheimer postawił pytanie o pozycję społeczeństwa obywatelskiego, które – by oprzeć się opresywności rynków i administracji państwowej – zmuszone jest poszukiwać nowego modus vivendi, umożliwiającego umocnienie pozycji społeczeństwa wobec ekonomii i państwa.

Uczestniczący w dyskusji panelowej ks. prof. dr hab. Stanisław Fel i ks. dr Ma-

ciej Hułas odnieśli się do związku, jaki zachodzi pomiędzy zasadą pomocniczości a sferą publiczną. Profesor Fel zwrócił uwagę na pozakatolicki kontekst zdefiniowania imperatywu pomocniczości i wyraził przekonanie o jego ponadkulturowym charakterze. Zasada pomocniczości sprawdziła się w obrębie kultury zachodniej zarówno na płaszczyźnie inicjatywy obywatelskiej, czego przykładem jest demokracja amerykańska, jak i na płaszczyźnie ekonomii, czego przykładem jest koncepcja społecznej gospodarki rynkowej. Treść i postulat zasady pomocniczości oraz jej pozytywna akomodacja w kulturze okcydentalnej zachęcają, by zasadę tę aplikować uniwersalnie również do pozaokcydentalnych kręgów kulturowych i cywilizacyjnych. Ksiądz Hułas wskazał na szeroki zakres zastosowania zasady pomocniczości oraz na kontekst globalny jako nową arenę aplikacji subsydiaryzmu. Jego zdaniem subsydiaryzm jest jedną z kluczowych zasad określających kompetencje i formy działania światowej władzy politycznej (global governance) w sytuacji, gdy taka zostanie powołana.

W drugim wykładzie wygłoszonym podczas drugiej sesji konferencji, zatytułowanym „Polityczne generowanie wiedzy, władzy, odpowiedzialności i skuteczności", prof. Pierluigi Musarò z pozycji socjologa miasta odniósł się do problemów nurtujących współczesną sferę publiczną na tym polu. Wskazał mianowicie na malejące zainteresowanie partycypacją polityczną, na spadek zaangażowania obywatelskiego, skrajny indywidualizm i upolitycznienie rynku. Profesor Musarò skupił się na problemie wiedzy publicznej, podkreślając, że wiedza nabiera charakteru publicznego, gdy przekracza obszar akademii i jako techniczna i metodologicznie uporządkowana procedura działań przenika do społeczeństwa. Publiczny charakter wiedzy, jego zdaniem, nie wynika z tego, że zajmuje się ona sferą publiczną jako przedmiotem badań, lecz z jej stosunku do społeczeństwa. Czy wiedza specjalistyczna jest w stanie formułować swe wyniki w taki sposób, by angażować uwagę różnych społeczności, i czy jest w stanie inicjować debatę akademii z pozaakademicką sferą społeczną? Prelegent zwrócił uwagę na rozbieżności pomiędzy aparatem intelektualnym nauki a badanymi zjawiskami. Gwałtownie zachodzące zmiany cywilizacyjno-kulturowe zmuszają do poszukiwania wciąż nowych kategorii pojęciowych i nowych sposobów poznania, które pozwolą łączyć w jedną sieć relacji świat natury, język i społeczeństwo. Poszukiwanie nowych kodów komunikacyjnych pozwoli, jego zdaniem, wykreować nową, zintegrowaną, mediacyjną symbiozę nauki pozytywnej i społeczeństwa. W wykładzie profesora Musarò pojawił się problem relacji socjologii do filozofii i do systemów aksjologicznych mających swe korzenie w religii chrześcijańskiej oraz w innych religiach. Socjologia jako nauka badająca społeczeństwo nie może zamykać się w obrębie własnego systemu metodologicznego. Wyzwaniem, przed którym staje, jest znalezienie płaszczyzny dialogu z religią oraz z religijnie inspirowaną aksjologią. Postulat otwartości socjologii na aksjologie i religie należy postrzegać w szerszym kontekście otwartości wiedzy instrumentalnej na wiedzę refleksyjną.

Uczestniczący w dyskusji panelowej ks. dr Tomasz Adamczyk wskazał na potrzebę osadzenia dyskusji nad publicznym charakterem wiedzy w kontekście aksjologicznym. Jego zdaniem proces eskalacji wiedzy specjalistycznej na sferę publiczną nie może dokonywać się w oderwaniu od wartości wyrastających z niezmiennych kategorii i zasad. Wartości stanowią kryterium odniesienia w ocenie funkcjonalnego charakteru nauki. Nauka oraz wpisana w nią wiedza specjalistyczna mają charakter czysto funkcjonalny, zaspokajają potrzeby poznawcze i przyczyniają się do opty-

malizacji różnych form życia, argumentował doktor Adamczyk. Oderwanie nauki od trwałych wartości i sprowadzenie jej do czystej inżynierii eksperckiej może prowadzić do dominacji nauki nad pozostałymi funkcjonalnymi zakresami działań. Drugi z panelistów, dr Wojciech Gizicki, odniósł się do przedstawionej przez profesora Musarò koncepcji cyrkulacji wiedzy specjalistycznej obejmującej szeroki zakres odbiorców pozaakademickiej sfery publicznej. Gizicki podkreślił z jednej strony konieczność upowszechnienia wiedzy, z drugiej strony zwrócił uwagę na różnice poziomów i kodów komunikacyjnych właściwych środowiskom akademickim i innym środowiskom tworzącym sferę publiczną. Głównym mankamentem przedstawionego przez profesora Musarò modelu „bi-shop" jest, zdaniem Gizickiego, brak wspólnej płaszczyzny porozumienia sfery publicznej i środowiska wiedzy specjalistycznej. Różnice w zakresie stosowania terminologii i w rozumieniu kodów komunikacyjnych oraz nierówny poziom zdolności interioryzowania wiedzy specjalistycznej mogą prowadzić do rozbieżności w interpretacji wyników badań między pozaakademickim odbiorcą publicznym a środowiskami wiedzy specjalistycznej.

Trzecią sesję konferencji rozpoczął prof. Craig Calhoun wykładem „Współczesne problemy i wyzwania sfery publicznej". Prelegent wyszedł od Habermasowskiej koncepcji sfery publicznej, sformułowanej w historyczno-politycznym kontekście powojennych Niemiec lat sześćdziesiątych, podkreślając, że niemiecka sfera publiczna w okresie rządów Adenauera pozostawała w głębokim kryzysie powodowanym społeczną odpowiedzialnością za skutki polityki Trzeciej Rzeszy. Odrodzenie niemieckiej sfery publicznej Habermas widział w komunikatywnej aktywności obywateli. Według profesora Calhouna sfera publiczna jest ściśle związana z gotowością przyjęcia postawy bezwarunkowej otwartości na innych, a świadomość publiczna to stan umysłu, w którym obywatele biorą odpowiedzialność za swoją przyszłość. Pierwszym problemem współczesnej sfery publicznej jest, według niego, nowe rozumienie przestrzeni wolnych, w których obywatele są w stanie komunikować się i decydować o swej przyszłości, nie będąc ani krępowani, ani kontrolowani przez państwo. Taką przestrzenią w osiemnastym wieku była angielska kawiarnia (ang. coffee house). Przestrzenią wolną jest wprawdzie już samo społeczeństwo obywatelskie, niemniej problemem pozostaje jego komunikacyjne osadzenie oraz środek komunikacyjny, jakim się ono posługuje. Zasadniczym jednak problemem współczesności, podkreślał prelegent, stał się współczesny deficyt niekontrolowanych przestrzeni publicznych. Internet nie jest już współczesnym odpowiednikiem osiemnastowiecznej kawiarni, ponieważ jest przestrzenią monitorowaną. Według profesora Calhouna problemem współczesnej sfery publicznej nie są nowe, nieznane dotąd obszary sfery publicznej, lecz nowe perspektywy i nowe sposoby podejścia do publicznego zaangażowania. Sfery publicznej i społeczeństwa obywatelskiego nie można oddzielić od świadomości publicznej, czyli od postawy otwartości obywatelskiej. Świadomość publiczna to również gotowość kształtowania sfery obywatelskiej i towarzysząca jej inicjatywa, podkreślał prelegent. Podejmowanie inicjatyw obywatelskich nie może jednak pomyślnie dokonywać się bez wiedzy i rozeznania. Inicjatywa obywatelska pozbawiona wiedzy nie jest w stanie generować trwałych i konstruktywnych przeobrażeń społecznych. Profesor Calhoun podkreślił znaczenie wiedzy rozumianej jako dobro wspólne społeczeństwa jako całości. Istotną kwestią jest dostęp społeczeństwa do wiedzy kształtującej świadomość obywatelską i przyczyniającej się do uaktywniania inicjatyw obywatelskich. Świadomość obywatelska uaktywnia się w sta-

wianiu pytań, które mogą być odbierane jako przejaw nonkonformizmu wobec utrwalonych zachowań społecznych.

W dyskusji panelowej ks. Maciej Hułas odniósł się do historyczno-politycznego kontekstu Habermasowskiej koncepcji sfery publicznej, wskazując, że przypadek Habermasa i sformułowanej przez niego koncepcji tej sfery jako swobodnej komunikacji obywateli w ramach państwa narodowego jest dowodem na to, że nierzadko oryginalne i strategicznie ważne teorie rodzą się na pograniczach czy obszarach uznanych za peryferie. Republika Federalna Niemiec lat sześćdziesiątych pomimo przyspieszonego wzrostu ekonomicznego politycznie oraz ideowo była obszarem peryferyjnym, głównie z powodu obciążenia moralną winą za skutki wywołanej przez Niemcy drugiej wojny światowej. Bolesne doświadczenia historycznego błędu, jaki popełniło społeczeństwo niemieckie, oddając władzę w ręce partii narodowo-socjalistycznej, wywołało reakcję odwrotną, w postaci dojrzałej refleksji nad ethosem obywatelskim, czego przykładem była zarówno myśl społeczna Habermasa, jak i wysublimowany model społecznego kapitalizmu znany jako społeczna gospodarka rynkowa. Ksiądz Hułas zwrócił uwagę na ekskluzywny charakter współczesnej wiedzy specjalistycznej, na nierówny dostęp do niej oraz na zjawisko anglosaksońskiej globalnej hegemonii kulturowej generującej nowe podziały i nowe obszary wykluczeń. Drugi z panelistów, dr Robert Szwed, zwrócił uwagę na ogólne warunki, które współcześnie nie sprzyjają kreowaniu aktywnej sfery publicznej. Pasywna sfera publiczna nie jest synonimem braku czy defektu – argumentował – gdyż nie ma pewności co do istnienia obiektywnych, normatywnych standardów sfery publicznej. Powołując się na prowadzone przez siebie badania, doktor Szwed postawił znak zapytania nad słusznością tezy, że prężna i dynamiczna sfera publiczna odzwierciedla prężną i dynamiczną demokrację. Normatywne standardy sfery publicznej zależą od normatywnych standardów proponowanych przez różne koncepcje demokracji, które różnią się wzajemnie, mimo że podstawowe cechy zachowują wspólne. Jako przykład panelista podał cztery różne modele demokracji: liberalny, elitarystyczny, uczestniczący i deliberatywny, wskazując na cztery różne obszary aktywności obywatelskiej charakterystyczne dla każdego z nich. Podkreślanie aktywności w sferze publicznej stanowi, według niego, jedynie inicjalne stadium tworzenia demokracji. Aktywność obywateli uszczegóławia typ demokracji, w którym społeczeństwo realizuje swój ethos obywatelski. Powołując się na przeprowadzone badania, doktor Szwed zaznaczył, że i w obrębie danych typów demokracji oczekiwania i wyobrażenia co do kształtu sfery publicznej są różne i zależą od grup interesów.

Konferencja zakończyła się podsumowaniem wystąpień zaproszonych prelegentów i panelistów przez ks. dr. Macieja Hułasa. Po tym merytorycznym resume konferencji głos zabrał dyrektor Instytutu Socjologii ks. prof. dr hab. Stanisław Fel, dziękując prelegentom z USA, Niemiec i Włoch oraz osobom uczestniczącym w dyskusjach panelowych. Ksiądz profesor Fel zaznaczył, że sfera publiczna jest przestrzenią wymagającą ustawicznej refleksji i podobnie jak demokracja zmusza do nieustannego formułowania nowych definicji i sposobów działania. Wyraził też radość z faktu, że Instytut Socjologii KUL mógł gościć znamienite postacie światowej socjologii zwłaszcza prof. Craiga Calhouna i prof. Krzysztofa Motykę, bezpośrednio zaangażowanego w instytucjach Unii Europejskiej, oraz towarzyszących im przedstawicieli młodego pokolenia socjologów. Dyrektor Instytutu podziękował Fundacji Konrada Adenauera w Warszawie, a także organizatorom i uczestnikom konferencji.

Udana konferencja pozwala żywić nadzieję na dalszą współpracę Instytutu Socjologii KUL ze środowiskami reprezentowanymi przez uczestniczących w niej prelegentów. Ich wystąpienia były okazją do poszerzenia wiedzy na temat roli społeczeństwa obywatelskiego w demokracji. Prelegenci i paneliści zgodnie wskazywali na nieodzowność sfery publicznej jako przestrzeni aktywności obywatelskiej, na różnice między poszczególnymi modelami demokracji i na odpowiadające każdemu z nich różne typy sfery publicznej. Zwracali uwagę na współczesne metody upowszechniania wiedzy eksperckiej, a także na problemy, wobec których stają współczesne społeczeństwa obywatelskie.